

МУЗИ В БІЛОМУ ХАЛАТІ

Олександр Кіцера, д. мед. н., професор

/Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького/

Починаючи з цього номера, ми будемо розміщувати на сторінках журналу «Мистецтво лікування» вибрані глави книги О. Кіцери «Музи в білому халаті».

В книзі вміщено низку нарисів-есеїв, присвячених лікарям, що, окрім лікарювання, займалися красивим письменством. Лікар та педагог, професор Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького Олександр Кіцера працював над цими нарисами від 70-х років минулого століття. Більшість матеріалів опубліковано в пресі, у книзі прозових творів автора «Проща» (2002), Лікарському збірнику НТШ, медичному журналі «Acta medica Leopoliensia». Останніми роками О. Кіцера співпрацює з онукою – студенткою філологічного факультету Львівського національного факультету імені Івана Франка. Її авторству та співавторству належать декілька з пропонуванних есеїв.

Книгу адресовано лікарям, студентам гуманітарних вишів та широкому загалу.

Вступ

Для чого лікарєві перо (кульковка чи гелева ручка, друкарська машинка, комп'ютер)? Чи лише для того, щоби виписувати рецепти та записувати дані до історії хвороби чи інших медичних документів?

Досить вичерпну, хоча й часткову, відповідь дав мій однокурсник професор Любомир Пиріг («Лікарю, будь інтелігентом». «Літературна Україна», 1988): *«На сьогодні немає іншої професії, яка б вимагала такого інтимно-проникливого контакту, такої духовної та душевної близькості фахівця з людиною, як професія лікаря. (...) А літературна творчість лікарів? Досить згадати Ф. Рабле, Й.-Ф. Шіллера, С. Руданського, А. Чехова, В. Вересаєва, М. Булгакова, з сучасних українських майстрів слова – Ю. Щербака, В. Коротича, М. Амосова. (...) Чи не тому це, що існує певна спорідненість у духовному світобаченні, світосприйманні, необхідному і для літературної творчості, і для діяльності лікаря? А що діяльність лікаря – то сплав професійної роботи й мистецтва нині ні в кого не викликає сумніву».*

Ще одна причина чи, радше, передумова. Часто-густо лікарі минулого мали, окрім медичної, ще й гуманітарну освіту. Взяти хоча б Модеста Левицького. Чи опонента моєї докторської дисертації – рафінованого російського інтелігента професора Івана Івановича Потапова. Та, зрештою, гімназійна освіта передбачала ґрунтовні знання класичних мов і античної історії, а навчаючись в університетах класичного типу, можна було вільно вибирати і слухати предмети, далекі від обраного основного фаху. Прикладом може служити Степан Руданський.

Сімдесятих – вісімдесятих років студенти і дехто з викладачів нашого медичного інституту колекціонували та підшивали в окремі папки мої оповідання – есе цього циклу. Нещодавно один колишній студент показав мені таку підшивку з пожовклими від часу вирізками з «Медичних Кадрів» – так тоді називалася наша інститутська газета. Це ще раз переконало мене, залучаючи до співпраці мою внучку – майбутнього філолога, поновити працю над оповіданнями про лікарів-письменників. Деякі з них – оновлені публікації минулого, деякі – написані останніми роками. Віддаємо їх читачам як данину пам'яті цим небуденним людям і як перегук поколінь.

Олександр Кіцера (Олекса Стрільченко)

Літописець Різдва

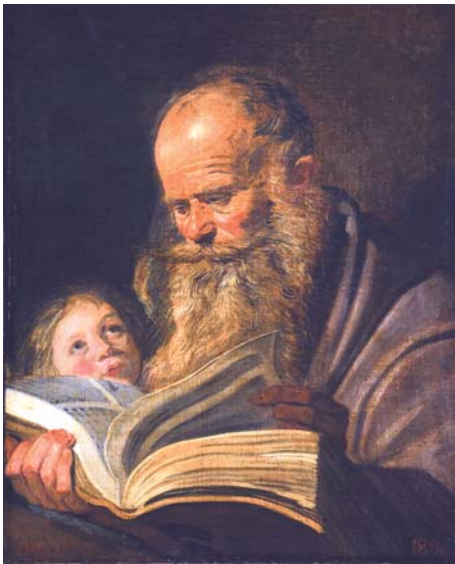
На світанку Нового Року кожна християнська родина, зібрана за святковим столом, оспівує у різдвяних колядках світлий празник Різдва Христового. А проте, не кожен згадає, що усі ті зворушливі сцени народження Дитятка у яслах в убогій стаєнці, що одночасно служила притулком Волові, Віс-

люкові і Святій Родині, поклоніння пастушків, що побачили «над Вертепом звізду ясну», співу Ангелів, які «Рожденного вітають», почерпнуто з поетичного викладу цих подій першим християнським письменником, істориком християнства, вірним супутником, лікарем і товаришем Св. Апостола Павла, євангелістом Лукою. Звідкіля у Автора ці відомості? У передмові до Євангелія за Лукою автор передбачливо пише:

Тому що багато хто брався скласти оповідання про речі, які сталися між нами, як нам передали ті, що були від початку наочними свідками і слугами слова, рішив і я,

Євангеліст Лука

Франс Халс Старший «Матфей», 1625

розвідавши ся про все докладно від початку, написати тобі за порядком, високодостойний Теофіле, щоб ти мав точне знання науки, яку ти прийняв».

А що ж розповідають про Різдво Христове інші Євангелісти?

Євангеліст Левій Матей, родом з Капернауму, безпосередній свідок діянь Ісуса з Назарету, один з дванадцяти Апостолів. За родом діяльності – урядовець-митар, для юдеїв – зрадник, яничар, здирник податків, вірний слуга окупантів-римлян. На перший заклик Ісуса покинув усе і пішов за Вчителем. Євангеліє його авторства докладно описує родовід Ісуса, проте Різдва Христовому присвячено лише декілька рядків (Мт. 1, 18–25). Виклад подій ведеться сухо, по-діловому,

Ганс Мемлінг Апостол Іоанн, прибр.1468

в документальному стилі. Ні єдиної згадки про Вертеп, ясла, вола та осла, про пастишків з овечками... Основні ж розділи присвячено прилюдному життю Спасителя, його проповідям та наукам.

Євангеліст Марко-Іван, небіж Св. Варнави, походив з єрусалимської левітської родини; його мати Марія не раз надавала свій дім Апостолам як притулок і місце для молитовних зборів. Він – послідовник Св. Апостола Павла, речник і названий син Св. Апостола Петра. В юнацькому віці став свідком ув'язнення Ісуса і чудом втік від римських вояків. Цю подію він згодом опише в розділі «Юнак, що втік» (Мр. 14, 51–52). В Євангелії від Марка, до речі – найкоротшому з чотирьох Євангелій, особа Ісуса Христа вперше з'являється в сцені Його хрещення Іваном-Хрестителем. І ні слова про обставини Різдва Христового.

Євангеліст Іван (Йоан) Богослов, син рибалки Заведея і родич Ісуса, автор не лише одного з Євангелій, а й трьох послань, разом з братом Яковом був свідком Ісусового Хрещення в Йордані і від того часу – Його наймолодший улюблений учень, названий разом з братом «Воанергес» («Сини грому») і за велінням Учителя названий син його осиротілої Матері. Єдиний з Апостолів, що не помер насильницькою смертю. Євангеліє від Івана (Йоана) – остання книга Нового Заповіту, написане в остаточній редакції в період між 96 і 100 роками. Народження Спасителя (Йо. 1, 9–11) є лише частиною «Прологу», в якому говориться про прихід Слова і його Воплочення. І знову ніяких опоетизованих деталей: убогої стаєнки з яслами, тварин, пастишків.

Як зауважує Антоніо Джирланда: «Серед найвидатніших дієвих осіб Нового Завіту Лука з'являється на сцені надзвичайно тихо, мовби ступаючи навшпильки». Та й ми знаємо про цю визначну особистість надто мало. Що саме?

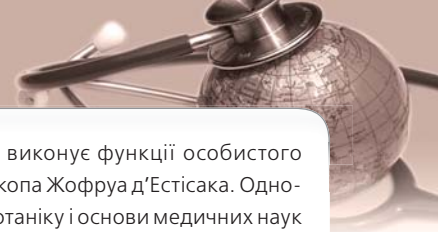
Лука походив з сирійського міста Антіохії і виховувався в поганській грецькій родині. Власне Антіохія стала згодом одним із перших первісних осередків послідовників науки Ісуса Христа. Власне в цьому місті послідовників Христа вперше назвали християнами. Молодий Лука отримав ґрунтовну, як на ті часи, освіту і вивчився на лікаря. В закінченні листа до Колосян Апостол Павло пише: «Вітає вас Лука, любий лікар...». Визначальним моментом у житті лікаря Луки була його зустріч з Апостолом Павлом. Він стає вірним супутником Апостола, його товаришем і в разі потреби – особи-

стим лікарем. Згодом справою його життя стає написання безсмертного творіння в двох книгах. Перший з цих творів, завершений після 70 р. н.е., тобто вже після зруйнування Єрусалиму, став третім Євангелієм – **Євангелієм від Луки**. Другий, написаний близько 80 року в Римі, – отримав заголовок «Діяння Апостолів».

Дві тисячі років відділяє нас від тих жорстоких часів, від подій, що відбувалися в Римській імперії. Невпевненість у завтрашньому дні, загальна убогість і на цьому тлі – незмірні багатства керівної верхівки, зазіхання на чужі території, нетерпимість до інакомислячих та іновірців, жорстоке знищення усіх, хто не притримувався установлених державою поглядів... Постривайте... Адже й ми пережили щось дуже й дуже подібне. Тож можемо собі уявити ті умови, за яких прийшов у жорстокий світ «князь правдивої віри, братства і миру між народами». А також ситуацію, в якій опинилися тогочасні «дисиденти» – учні Господа, народженого у яслах, незламного опонента фарисеїв та садукеїв, що наслідився коректувати канони Старого Заповіту.

Ісус був Лікарем. Всі Євангелія, найменшою, може, мірою Іванове, рясніють описами чудесних оздоровлень, реанімації – повернення до життя померлих. Лікар над Лікарями не користувався закляттями, талісманами, іншими атрибутами магії. Лікував Словом, доторком руки, силою («дунамейс»), даною Отцем. Єдина передумова, яка конче з'ясується в анамнезі: «Чи віруєш?» Якщо є віра, бодай маленька, як зернятко гірчиці, – одужаєш. Конче з'ясує й інші дані анамнезу, тривалість хвороби тощо. Лікує не лише тіло, але й душу. Чи ж не про це говорили провідні лікарі всіх часів, письменники, мислителі: в кожному тілесному стражданні є страждання душевне і навпаки – душевні страждання породжують тілесні зміни – психогенії. Ісус не шукає хворих, вони самі приходять до Нього: сліпі, скорчені спастичними паралічами, або розслаблені, обтяжені водянюкою, очевидно – на ґрунті серцевої декомпенсації, спотворені проказою, глухонімі, кровоточива жінка, епілептики, психічно хворі – одержимі злим духом, покидьки суспільства. Надає допомогу недужим і у вихідні дні, у дні молитви. Чим не приклад для усіх лікарів? Хворого на водянку, скорчену жінку, а ще паралітика біля овечої купелі оздоровлює в суботу, всупереч лукавим застереженням фарисеїв. Вся діяльність Ісуса – єдиний дар здоров'я, сили, чистоти, свободи.

Ісус багато читав і був, поза всякими сумнівами, високоосвіченим. Мав неабиякий

літературний, поетичний талант. Його твори – мовлені. Бо ж призначено їх людям простим, неосвіченим, здебільшого неписьменним. Лише одна згадка в Святому Письмі говорить: Ісус писав щось на піску. Але вітер навіки затер Його письмо. Йоан Папіні твердить: «Ісус міг би стати одним із найвизначніших поетів всіх часів. Адже це Його народ дав світові Псалтир, Пісню Пісень, Книгу Йова та Книгу Рут». Усні твори Ісуса записали Його учні. Та лише один із них дав майбутнім поколінням поетичний образ Ісусового Різдва. Цей образ з нами, з християнською Україною. Він міцно увійшов в наш фольклор, перетривав понурі часи примусового атеїзму і нині зігріває наші серця в час радісного свята Різдва Христового.

Великий насмішник

*А поки розум од біди не згірк ще,
Не будь рабом і смійся, як Рабле!*

Ліна Костенко

Бонавентура Депер'є схилився до рожевого вушка герцогині Маргарити і тихенько сказав:

- Франсуа Рабле просить представити його вашій Величності. Він саме розмовляє з Бенвенуто... он там...
- Це той... лікар і письменник в одній особі? Та ще, здається, священик. Маргарита Наварська зморщила напудреного носика і частіше замахала в'ялом.
- Здається, – додала герцогиня, – він близький з домом дю Беле. Зокрема

Франсуа Рабле

з єпископом. Чи не так? А з інквізиторами він, часом, не дружить?!

- Не думаю, – відповів Бонавентура. – Це скептик, насмішник і, подекуди, навіть цинік. Незалежних поглядів. Мав великі неприємності в монастирі. Запахло вогнищем. Лише завдяки високій протекції йому вдалося позбутися монашеских обітів. Зараз студіює медицину в Монпельє – альма матер Петрарки.

Того вечора Рабле зазнайомився з елітою французьких гуманістів: дещо молодшим за себе маестро Бенвенуто Челліні – скульптором, ювеліром і письменником, що саме прибув із Флоренції, поетом і перекладачем Клеманом Маро. А цей представив його молодому похмурому чоловікові з фанатичним полиском в очах і аскетично стиснутими губами – Жану Ковену – майбутньому реформатору церкви, що стане відомим під латинізованим прізвиськом Кальвінус, або Кальвін. Це власне для нього Маро перекладав старозавітні псалми.

Проте сама господиня цього салону – королівська сестра Маргарита, меценатка мистецтв і письменниця – відрізнялася нескутими світськими поглядами, далекими від аскетизму. Її «Гептамерон» містив еротичні, інколи фривольні новели в стилі «Декамерона» Боккачіо...

До цього кола французьких гуманістів увійшов вже зрілий за віком Франсуа Рабле.

Він народився 1483 (1484?) року в місті Шиноні. Батько Антуан Рабле був досить заможним адвокатом. За родинною традицією старші брати стали адвокатами, а наймолодшого Франсуа після навчання в школі при бенедиктинському монастирі віддано до францисканської монастирської школи Ля Бомет в Анжері. Там він заприятелював з Жофруа д'Естісаком, майбутнім єпископом, а також з родиною дю Беле. Власне з цієї родини походить Жан дю Беле, єпископ Парижа, а згодом кардинал – покровитель юного Рабле. 1511 року Франсуа прийняв монаші обіти як чернець-францисканець. Якимось чином він познайомився з П'єром Амі – гуманістом, який вивчав давньогрецькі твори, не дозволені монастирським статутом. Книжки було конфісковано, а Рабле потрапив під суворий нагляд. Лише втручання вченого-еллініста Гільйома Буда, філософа і королівського секретаря, допомогло повернути цінні книги та перенести Франсуа до бенедиктинського монастиря, менш суворого і дещо прогресивнішого щодо добору літератури. Певний час молодий ка-

нонік Франсуа виконує функції особистого секретаря єпископа Жофруа д'Естісака. Одночасно вивчає ботаніку і основи медичних наук у Парижі (1527–1530). Можливо, це й був той «обхід університетів», який він згодом припише своєму герою Пантагрюелю. 1530 року Рабле записано до реєстру студентів славновісного університету Монпельє, а незабаром він отримує ступінь бакалавра.

Хоча на той час Франсуа ще не має докторського ступеня, йому доручають викладання окремих курсів, зокрема наук Гіппократа. Рабле вперше перекладає з грецької на латинську мову Гіппократові «Афоризми». Сам Рабле вперше провів розтин трупа страченого злочинця. Цю небуденну подію описав у поемі Етьєн Доле – приятель Франсуа, друкар і видавець. Бо ж секція покійника проходила в Монпельє щонайчастіше один раз на рік. 1546 року Доле визнано єретиком і спалено на вогнищі інквізиції.

1532 року Рабле займав посаду лікаря в найбільшій лікарні Ліона. Його лікарська праця приносить славу, популярність і неабиякий авторитет. Сучасники називають Рабле «чесною і славою науки», пишуть, що він «...здатен повертати покійників з порога могили і дарувати їм світло життя...». Працюючи в Ліоні, лікар Рабле винайшов і вдосконалив низку хірургічних інструментів. Він керував лікуванням хворих, розташованих на 200 ліжках, причому ситуація змушувала до ущільнення пацієнтів – у кожному ліжку часто-густо лежало щонайменше двоє хворих. Проте навіть у цій ситуації лікареві Рабле вдається зменшити смертність в лікарні на 2–3 відсотки. Нагадаймо, що лікарня обслуговувала хворих різного профілю, у тому числі інфекційних (!).

В ліонському видавництві Себастієна Гріфе Рабле публікує свої лекції, а також твори славного лікаря Джованні Манарді за своєю редакцією. Це власне його цитує Рабле: «...Краще дослідити пульс хворого, ніж досліджувати небесні сузір'я». На початку Відродження діагностика частенько спиралася на астрологічні гороскопи.

1533 року до Ліона прибуває королівський двір з нагоди шлюбу Франсуа I з Катериною Медичі. В почете був і єпископ Жан дю Беле, приятель Рабле. Ексцеленція потерпає від тяжких нападів ішіасу. Вдале лікування спричинює кардинальну зміну в кар'єрі Рабле. Він займає посаду особистого лікаря єпископа, якого 1534 року призначено послом Франції в Римі. В Італії Франсуа Рабле збирає і класифікує

Франсуа Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель»

лікарські рослини. 1535 року дю Беле отримує титул кардинала. До лікарських обов'язків Рабле додаються дипломатичні. Він зустрічається з папою Павлом III, здійснює дипломатичні місії, провадить переговори з англійським королем Генріхом VIII, який відкинув зверхність Папи. Шлях прибічного лікаря і дипломата пролягає європейськими столицями, він здобуває пошану не лише як лікар, вчений, але також як дипломат, політик. Через те він не афішується як письменник: перший том «Гаргантюа» виходить під псевдонімом.

1537 року Рабле повертається до Монпельє. Лише тепер він отримує ступінь доктора медицини і кафедру, викладає вчення Гіппократа. 1540 року Рабле переходить на службу до брата кардинала – Гільйома дю Беле в Турині, а згодом в Парижі. По смерті свого зверхника Франсуа Рабле власноручно бальзамує його

тіло і повертається до лікарської праці в міській лікарні міста Мец. Проте й там він працює лише рік. І знову Рабле – на службі у кардинала дю Беле, водночас працюючи над четвертою книгою «Гаргантюа і Пантагрюель». На деякий час він залишається в Ліоні, але хворий на малярію кардинал знову викликає його до Рима. Негативна реакція як католиків, так і протестантів на фантастично-сатиричну епопею ускладнює його контакти з Римом. 1551 року кардинал дю Беле, виконуючи волю покійного брата, дарує Рабле маєтки Мандон і Крістоф де Жамбе з посадою вікарія парафії Мандон. Всупереч негативній реакції церкви Рабле все ж таки отримує привілей короля на публікацію четвертої частини книги «Гаргантюа і Пантагрюель». Мабуть, знову не обійшлося без протекції, на цей раз – кардинала Шарля Гвіс з Лотарингії. П'ята частина епопеї заявила друком уже по смерті автора.

За свідченням сучасників, Рабле залишив велику літературну спадщину, але далеко не вся вона дочекалася наших часів. Для потомків залишився лише багатотомний роман-епопея «Гаргантюа і Пантагрюель». Перші книги цього твору пронизані вірою в розквіт гуманізму. Рабле мріє про світ радості і світла, світ, населений здоровим і гармонійно розвинутими людьми. Цей ідеал втілено в першій книзі на прикладі виховання маленького Гаргантюа педагогом-гуманістом, що вміло поєднував розумовий розвиток з фізичним, спонукав свого вихованця займатися спортом, фізичною працею. Віра в творчі сили, красу і спроможність розкутої людини відбита в розповіді про утопічну Телемську обитель, населену життєрадісними здоровими та добре освіченими людьми, недоступну для скигліїв, невігласів, лукавих та підлих, де вчинки диктуються непримушеною волею розкутих особи-

стостей. В останніх книгах відбилися жорстокі переслідування гуманістів реакціонерами. Оптимізм, утопічні ідеали поступаються кучючій безпощадній сатирі.

Лише поверховий читач, читаючи твір Рабле, вишукує та смакує окремі натуралістичні описи, фривольні висловлювання та «перчені» дотепи, так характерні для письменників Відродження. Вникливий читач через гротеск, зближену до абсурду розповідь добачає глибокий зміст і щирий гуманізм.

Чи ж не зустрічаємо зараз войовничих хижаків Пікрошолів? Чи мало в нашому суспільстві напушених малописьменних псевдовчених, шарлатанів від медицини, святенників, самовпевнених дурнів, нетерпимих до інакомислячих та іновірців?

Радянська літературна критика зараховувала Рабле до атеїстів. Та чи міг бути атеїстом лікар, священик, дипломат, юрист, письменник, що вважав своїм «батьком у науці» Еразма з Роттердаму, того самого Еразма-Дезидерія, що проповідував поглиблення духовного зв'язку з Христом через молитву і добрі вчинки. Та ж і Еразм таврував зловживання представників Церкви, прагнув до свободи, простоти і спокою. А український полеміст-сатирик Іван Вишенський! З яким сарказмом він висміював сучасний йому світський і церковний лад, як нещадно шмагав словом духовний занепад вищих верств духовенства!

То ж не судить, і вас не осудять...

1985–2002.

Продовження – в наступному номері.